

Т. Барақбаева , А. Дүйсенбаева* , Қ. Затов

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: albina87.03@yandex.kz

МИРЧА ЭЛИАДЕ ЖӘНЕ ДӘСТҮРШІЛДІК ИДЕОЛОГИЯСЫ

Мақалада дінтану саласының іргетасын қалаушылардың бірі, румын, француз және американдық дінтанушы – Мирча Элиаде (1907-1986 жж.), оның дәстүршілдік идеясы және негізгі еңбектері қарастырылады. Сондай-ақ ғалымның еңбектерінің арасында ерекше назарымызға ие болған «Шаманизм: экстаздың архаикалық әдістері» (1951ж) атты классикалық еңбегі талданды. Ғылыми зерттеудің негізгі бағыттары дінтанулық зерттеулер, қазіргі жаһандану заманындағы діндердің назарынан тыс қалып бара жатқан дәстүршілдік идеясының талдануы. Элиаденің еңбектеріне сүйене отырып технологиялық даму заманындағы материалистік пен рационалистік ұстанымдар, рәсімділік пен дәстүршілдік феномендерінің өзіндік маңызын айшықтау. Еуропада дамыған дәстүршілік сынды мәдени қозғалыстың сипатын айшықтау, қоғамның өзекті мәселелеріне салыстырмалы талдау жүргізу. Ғылыми мәтіндердің жазылу кезеңдерін, ортасын ескере отырып, ғылыми тұжырымдарды талдау. Мақалада сондай-ақ гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар саласындағы ғалымдар Элиаденің аталған кітабына қалай жауап бергені, Элиаденің шаманизм туралы көзқарасы 1960 және 1970 жылдардағы Батыстағы көптеген рухани ізденушілерді қалай шабыттандырғаны, кейіннен постмодернизм басталғанда оның, адамзаттың әмбебап «алғашқы» сенімі немесе діні ретінде болған шаманизмге көзқарасы қатты сынға ұшырағандығы талданады. Зерттеудің негізгі нәтижесі отандық дінтану саласындағы Элиаделік ізденістердің әлі де болса қолға алынбағандығын ескере отырып, дінтанудың негізгі классикалық қайнаркөздерін таныту. Мақалада жүргізілген зерттеудің құндылығы Элиаденің заманауи діндердегі дәстүршілдік идеологиясын бүгінгі күннің мәселелерін шешуге ұмтылысында.

Түйін сөздер: Мирча Элиаде, дәстүршілдік, шаманизм, архаика, этнология.

T. Barakbayeva, A. Duissenbayeva*, K. Zatov

Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: albina87.03@yandex.kz

Mircha Eliade and the ideology of traditionality

This article examines the idea of traditionalism and the main works of Mircea Eliade (1907-1986), who is a Romanian, French and American religious scholar and one of the founders of the religious studies field. The classic work "Shamanism: Archaic Methods of Ecstasy" (1951) was also analyzed, which received special attention among the scientist's works. The main directions of scientific research are religious studies, analysis of the idea of traditionalism, which goes beyond the field of view of religions in the modern era of globalization. Based on the works of Eliade, the significance of materialist and rationalist positions, the phenomena of formalism and traditionalism in the era of technical development is clarified. Defining the traditionalist critical cultural movement developing in Europe, conducting a comparative analysis of current problems of society. Analysis of scientific findings taking into account the period and environment of writing scientific texts. The article also discusses how scholars in the humanities and social sciences responded to Eliade's book, how Eliade's view of shamanism inspired many spiritual seekers in the West in the 1960s and 1970s, and later, with the advent of postmodernism, examining criticism of his view of shamanism as the universal "core" faith or religion of humanity. The main result of the study is the presentation of the main classical sources of religious studies, taking into account the fact that Eliade's research in the field of domestic religious studies has not yet been studied. The value of the research conducted in the article lies in Eliade's desire to use traditionalist ideology in modern religions to solve modern problems.

Key words: Mircea Eliade, traditionalism, shamanism, archaism, ethnology.

Т. Баракбаева, А. Дуйсенбаева*, Қ. Затов

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, г. Алматы, Казахстан

*e-mail: albina87.03@yandex.kz

Мирча Элиаде и идеология традиционализма

В данной статье рассматривается идея традиционализма и основные труды Мирча Элиаде (1907–1986), одного из основоположников религиоведения, румынского, французского и американского религиоведа. Также проанализирован его классический труд «Шаманизм: архаические методы экстаза» (1951), получивший особое внимание среди трудов ученого. Основными направлениями исследования статьи являются религиоведение, анализ идеи традиционализма, которая выпала из поля зрения исследования в области религий в современную эпоху глобализации. В статье также обсуждается как представители гуманитарных и социальных наук отреагировали на книгу Элиаде, каким образом взгляд Элиаде на шаманизм вдохновил многих духовных искателей на Западе в 1960-х и 1970-х годах, так же анализируется, как позднее, с наступлением постмодернизма, его взгляд на шаманизм как универсальную «основную» веру и религию человечества подвергся резкой критике. Основной целью данной статьи было представить основные классические источники религиоведения, в том числе труды М. Элиаде, с учетом того, что исследования его произведения в области отечественного религиоведения еще не проводились. Так же результатом исследования стало выявление стремления Элиаде использовать традиционалистскую идеологию в современных религиях для решения проблем современности.

Ключевые слова: Мирча Элиаде, традиционализм, шаманизм, архаизм, этнология.

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі сонау өткен ғасырдың 70-жылдары Чикаго университетінде дінтану профессоры және дінтану пәнінің негізін салушылардың бірі болып танылған Мирча Элиаденің жаһандану мен жылдамдықпен дамып жатқан батысты «рухани құтқару» мүмкіншілігі ретінде зерттеген ізденістерінің бүгінгі таңда біздің қоғам үшін өзектілігінде. Ғалымның ізденістерінде иудейлік, христиандық діндерге деген ашық сын кездестіреміз. Сол уақыттағы екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде ашық түрде батысты сынап, шамандықты зерттеп оның құндылықтарын ортаға салу үлкен ерік жігермен қатар батылдықты да талап еткен еді. Себебі, ол кезеңде «шамандық» тек қана азшылықтың сенімі ғана емес, тіпті психикалық ауытқуы бар, немес примитивті түсінікте қалған, жоғары саналы сенімге интеллекті қалыптаспаған ортаның ұстанымы ретінде қарастырылған еңбектер де бар еді. Мирча Элиаденің еңбектерін зерттеу, сонымен қатар дінтанулық зерттеулердің астарына үңіліп негізгі ерекшеліктерін жазбалары арқылы танып білу, бүгінгі дінтану саласындағы зерттеулерімізге рух берері сөзсіз. Румындық эмигрант ғалым «Шаманизм: экстаздың архаикалық әдістері» деп аталатын кітабын Парижде қолға алады. Бүкіл дүние жүзіндегі ежелгі және қазіргі тайпалық діндерді қарастыратын бұл кітап 1951 жылы жарық көрген еді. Басында бұл шығарма осыған ұқсас

тақырыптардағы көптеген этнографиялық және діни зерттеулер сияқты аса маңызды еңбектер қатарына бірден қосыла қоймады. Оның бірден бір себебі сол уақыттағы бұндай тақырыптардың француз тілінде аз жарияланғандығында және сұраныстың болмауында еді. Алайда қазіргі таңда Элиаденің аталмыш еңбегі классикалық еңбектер қатарында. Бұл кітап 1964 жылы орыс тіліне аударылып жарық көргеннен бастап, шаманизмге тікелей қатысты классикалық шығарма болып қалыптаса бастады. Шығармада шаманизмнің тарихын және анықтамасын жазып қана қоймай, көбіне сол уақытқа дейін ғалымдар зерттеп жазып, практикаларында қолданып келген шамандық көзқарастарды анықтап жаңартып қайта жазды. Оның үстіне 1960 жылдардан бастап өткен ғасырда «шаманизм» негізгі батыстық (еврей-христиандық) дәстүрге балама іздеуге талпынған түрлі рухани ізденушілерді шабыттандыра бастады. Соңғы отыз жыл ішінде Элиаде идеологиялық сынды қоса алғанда, әріптестерінің елеулі сындарының объектісіне айналды. Сондықтан оның көзқарастарын талдап, оның жазған жұмыстарына идеологиялық және әріптестік сындар қалай әсер еткенін көрудің маңызы зор (Леньель-Лавастин, 2007: 25). Тақырыптың теориялық және тәжірибелік маңызы, Мирча Элиаде көтерген мәселелердің қазіргі таңда да өзектілігін жоймауында. Дінтану ғылымының қалыптасуында маңызды із қалдырған, сонымен қатар жалпы діндерді зерттеу әдістемесінде өзіндік қолтаңбасы бар

румьндық ғалымның зерттеулеріне үніле отырып дінтанудағы қайнаркөздерге жолығамыз. Дінтану ғылымының Қазақстан Республикасында да қолға алынып, жоғары кәсіби деңгейде мамандар дайындап, бәсекеге қабілетті дінтанушыларды қалыптастыруы, қазіргі жаһандану заманында, адамзаттың рухани сұраныстары саласындағы тепе теңдікті сақтауға бағытталған нық қадам. Себебі дін саласының нәзік те күрделі зерттеулері өте маңызды тәжірибе мен тарихтар қойнауында жатқан – діни, рухани құндылықтарды аса шебер зерттеулермен тануды талап етеді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Осы мақалада дінтанушы зерттеушілер үшін үлгі болып табылатын ғалымдардың бірегейі Мирча Элиаденің еңбектеріне талдау жасай отырып, негізгі әдістемелері мен зерттеу ерекшеліктерін де терең қарастыру қолға алынды. Тақырыпқа қатысты тарихи классикалық деректер мен Мирча Элиаденің өзінің жеке ғылыми шығармаларын қарастырдық, ғылыми мақалада көздеген басымдыққа қол жеткізу үшін мынадай мақсат-міндеттерді негізге алдық:

- Мирча Элиаденің өмірі, қызметі, шығармашылығы, ол өмір сүрген ортаның ерекшеліктерін танып білу;
- Мирча Элиаде еңбектеріндегі негізгі дінтанулық терминдерді анықтау;
- Мирча Элиаденің дәстүршілдік рәсімдерін орындауға қатысты тұжырымдарын зерделеу;
- Батыс қоғамының рухани құтқарылуына аналог ретінде ұсынған Элиаденің еңбектеріндегі классикалық шаманизмнің ерекшелігін талдау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мирча Элиаденің еңбектерін діндер тарихы зерттеулерінің «атасы» ретінде қарастырсақ артық айтқандық емес. Зерттеу тақырыбының отандық дінтану саласында мүлдем қарастырылмағаны өте өкінішті. Зерттеу аясында румьндық, американдық ғалымның өмірбаяны, және еңбектері тарихи тұрғыдан зерттелінді. М.Элиаденің өмірі сан түрлі қиындықтар мен өмір сындарына толы. Шығармашылығы мен оның зерттеулері де бірнеше саланы қамтиды. Ғалымның полиглот екендігін ескерсек, оның ізденістерінің ауқымы да өте кең. Сонымен қатар

Элиаденің еңбектеріне зер салатын болсаңыз оның шығармашылық қырлары әрқашан бірге жүргендігін байқайсыз, себебі әдебиетші жазушылық қыры, оның ғалымдығына ерекше ізтаңба бергендігі байқалады. Ал, еңбектерінің жариялануы ретіне қарасақ, ғалым ізденістерін тоқтатпастан, бірнеше жанрдағы еңбектерін қатар алып жүргендігі байқалады. Сол себептен де болса керек, Элиадені сынаушылар, ғалымның өзін ешқашан шамантанушы сарапшы ретінде немесе ғалым ретінде жарияламағанын тілге тиек етеді. Әрине Элиаденің еңбектерін сынаушылар оның жазушылығын алдыға тартып, ғылыми еңбектерінде фактілерге қарағанда көркем жанрдың басым екендігіне назар аудартса, ғалымның өзі керісінше өз еңбектерін мамандандырылған салаға қарағанда көпшілікке жол тартқанын қалайтындығын жасырған емес. Бұл тұрғыда біздің тарапымыздан салыстырмалы талдау, кезеңдендіру, логикалық және компаративистік талдаулар қолданылды. Элиаденің еңбектерін талдауда мақаланың шегінде толыққанды тұжырымдарға қол жеткізу мақсатында нақты «Шаманизм: экстаздың архаикалық әдістері» 1951ж. атты еңбегіне терең үнілуді мақсат еттік. Еңбекті талдау барысында сипаттау, жіктеу, талдау әдістерін құрайтын негізгі деректану әдістері қолданылды. Ғалымның шығармашылындағы ой тұжырымдарды терең түсінуде герменевтикалық, логика, философиялық, тарихи жүйелеу әдістері жүзеге асырылды.

Негізгі бөлім

Элиаденің «Шаманизм: экстаздың архаикалық әдістері» туралы еңбегінің негізгі түрткі болған себебін анықтауда екінші дүние жүзілік соғысынан кейінгі Европада орын алған жаңашыл рухани сілкініс пен Элиаденің дәстүршілдікке деген көзқарасына мән бергеніміз абзал. Сондай ақ Элиаде өз еңбегінде тақырыпты зерттеуде ең бірінші кезекте дін тарихшысы ретінде қарастырғанын жасырмайды, «мен алтай зерттеушілері немесе этнографпын деп айта алмаймын, олардың орнын басуды көздеген де жоқпын» дейді. Сонымен қатар бірнеше жылдан кейін аталмыш еңбекті өзге де тілдерде қайта басып шығаруда бірқатар толықтырулар енгізгенін ескертеді. Ғалым өзінің зерттеу барысында шаманизмды толыққанды зерттеуді мақсат етпегендігін көрсетеді. Діндер тарихы аясындағы өзге де ғылыми салалардың орасан зор еңбегін

бағалай отырып Элиаде діндер тарихының өзге ғылымдардан артықшылығы мен ерекшелігіне тоқтала отырып діндер тарихының өз зерттеу әдіснамалары бар екенін алға тартады, сондай-ақ өзге ғылым салаларының пәні дін болғанымен, олар діндер тарихы сынды діни құбылыстардың қыр сырын ашпайтындығын, оның жалпы тарихының терең мәніне тоқталмайтындығын негіздейді. Осы тұрғыдан салыстыратын болса Элиаде еңбегінде шаманизмнің шығу тарихына тоқталғанымен, негізгі фокусты шаманизмді экстаздың архаикалық техникалары ретінде қарастырып, шаманизмнің ритуалдары, мифологиясы, оның идеологияларын талдау көбірек орын алған (Мирча Элиаде, 2000: 6). Ол 1925-1928 жылдары Бухарест университетінде білім алған, кейіннен Калькутта университетінде санскрит және үнді философиясы бойынша білім алды. Алғашқы еңбектері румын тілінде 1930 жылдардан бастап жарық көрді. Кейіннен оның еңбектері француз тілінде жарыққа шыға бастады. Бұл кезеңдердегі еңбектері діндер тарихы қойнауынан алынған тынымсыз ізденістер еді. «Діндер тарихы туралы трактат» (Eliade, 1948), «Мәңгілік қайта оралу туралы миф» (Eliade, 1961), «Шаманизм: экстаздың архаикалық әдістері» (Eliade, 1951), «Символдар мен бейнелер» (Eliade, 1964), «Йога. Ажалсыздық және еркіндік» (Eliade, 1968), «Қасиеттілік және дүниелік» (Eliade, 1956) және Элиаденің жетекшілігімен 1987 жылы 16 томды «Діндер тарихы» энциклопедиясы жарыққа шықты (Eliade, 1987).

Румындық ғалымның еңбектерінде, сондай-ақ оның екінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі достарының ортасында кездесетін дәстүршілдікке интеллектуалдық жанашырлық бағыты айқын көрінеді. Элиадены көптеген сыншылар, әсіресе оны православ жазушысы деп атайтындар оның дәстүршілдікке деген интеллектуалдық әлемін қалыптастырудағы жолы осы интеллектуалдық қозғалыс екенін бағаламады. 1920-1930 жылдардағы дәстүршілдік-турбуленті, еуропалық атмосферада тараған жарылғыш және улы қозғалыс болды. Романтизмге негізделген және еуропалық эзотерицизммен байланысты дәстүршілік Батыс өркениетіне, әсіресе Ағарту дәуіріне, капитализмге, коммунизмге және материализмге шабуыл жасаған консервативті еуропалық зиялыларды, жазушыларды және рухани іздеушілерді біріктірді. Бұл сана парадигмасына тіпті христиан діні де рухани тірек бола алмады, өйткені көптеген дәстүршілердің көзқарасы бойынша

ол дін бастапқыда «еуропалық руханияттың жегіспеушілігіне» серпін бергені үшін кінәлі болды. Сондай-ақ, дәстүршілдіктің көрнекті идеологтарының бірі Доминик Веннердің еңбегінде мынадай ой кездеседі: «Халық діннен күтетін қолдауды христиан дінінен таба алмай, оны әлдеқайда алыс өтіп кеткен дәстүрлерден іздеуге мәжбүр деді (Веннер, 2018: 50).

Жаңа заман дәуірімен, оның техникалық прогресімен басылған еуропалық дәстүршілер халық топырағындағы «байланыстардан» интеллектуалдық жұбаныш іздеп, өздері айтқандай, руханиятты іздеп алғашқы мәдени тамырларды зерттеді. Оның үстіне, бұл ізденістерге кейбір ұлттардың-рухани тамырларына байланысты рухани провинцияшылдық қосылып қана қойған жоқ, сонымен бірге дүние жүзіндегі барлық халықтарға тән «көне» руханияттың қандай да бір түрін жаңғыртуға деген ұмтылыс болды және олардың пайымдауынша, космополиттік иуда-христиан дәстүрі жойылды. Бұл жайлы дәстүршілдіктің көрнекті идеологтарының бірі, итальяндық жазушы және философ Юлиус Эвола (1898-1974 жж.) өзінің «Қазіргі заманға қарсы көтеріліс» атты кітабында жақсы көрсеткен. Еуропада жас Элиаде және Румын зиялыларының көпшілігі өздерінің туған румын топырағының руханиятын тамырлатуға тырысты, соның нәтижесінде «ежелгі» Румын дәстүрлерін іздеп тапты, Румын ұлтшылдығын насихаттады (Laignel-Lavastine, 2007: 57).

Элиаде шығармасында көрсеткен сезімдер мен көзқарастар маргиналды интеллектуалдық бейімділіктер емес, сол кезде Еуропада өте танымал болған мәдени дискурс болды. Оның үстіне Германия, Венгрия, Италия, Румыния халықтарының көп бөлігін шартты түрде Батыс қорлады және олардың руханиятын бұзды деп есептейтін елдерде бұл ойлар ақырындап мәдениет пен фольклор шеңберінен шығып, саясат саласына көшті. Саясат деңгейіне өткен соң халықтық «топырақтың» маңыздылығы туралы әңгімелесу өршіп бухарест кафелерінде, салондарында тұрақты талқыланды, Италиядағы «ежелгі» римдік дәстүрді жаңғырту әрекеттеріндегі және Муссолини дәуірінен бастап Германиядағы арийлік «байланыстарға» табынатын ұлттық социализм сияқты радикалды формаларға дейін ұласты. Соғыстан кейін, әсіресе 1950 жылдары Америка Құрама Штаттарына көшкеннен кейін Элиаде дәстүршілдік жайлы ақыл-ойын жазуды тоқтатқан жоқ, шаманизм туралы кітабының абзацтарын және дәстүр жайлы жалпы ойла-

рын 1960 – 1970 жылдардағы Америка Құрама Штаттарында жазған көптеген мақалаларына қосты. Элиаденың рухани және интеллектуалды серіктері Рене Генон (1886–1951 жж.), философ Юлиус Эвола (1898–1974 жж.) және Фридгёф Шуон (1907–1998 жж.) сияқты көрнекті дәстүрлі жазушылар болды. Солардың ішінде ол, Юлиус Эволамен жақынырақ танысып, жақын дос болып, хат алысып тұрған. Олар да Элиаде сияқты батыс өркениетіне, заманауилыққа қарсылық танытып, антикапитализмді насихаттады. Дәстүршілдер батыстық емес мәдениеттер мен діндерді идеалдандырды, орта ғасырларды қастерледі, халықтық христиандықты, табиғат пен «органикалық» өмірді, ежелгі белгілер мен мифологияны дәріптеді. Олар жаһандық пен космополитеизмге наразылықтарын білдірді, ұлттық руханилықтың бәрін идеализациялады.

Екінші дүниежүзілік соғысқа дейін мұндай идеялар әдетте консервативті және оңшыл топтармен байланысты болды. Бір қызығы, жаһандыққа қарсы бұл мәдени көтеріліс, Батыста, оңшылдар арасында ғана емес, сонымен қатар бүгінгі негізгі ағымда үстемдік ететін либералдық сол және солшылдар тарапында да жүргізілді. 1960-1970 жылдардан бастап антибатысшылдық пен Жаңа дәуір қозғалыстары, экологтар мен мультимәдениетшілерді алға тартты және бүгінде ол Батыс Европа мен Солтүстік Америкада негізгі дискурсқа айналды. Бұндай көзқарас кейбір ғалымдардың Элиадены консервативті ойшыл емес, «радикал модернист» деп санайтынымен түсіндіріледі (Ellwood, 1999: 119).

Бүгінгі мультикультурализм идеологиясы сияқты, сол кездегі дәстүрді, олардың пайымдауынша, модернизмнің уымен уланған европалық мәдениеттен емес, руханилығы әлі бұзылмаған иудей-христиандық дәстүрінен іздеуге ұмтылу үлкен рөл атқарды.

1930 жылдардың бас кезінде Элиаде бүкіл Үндістанды аралап, онда біраз уақыт тұрып, үнділік рухани тәлімгерлерден сабақ алған болатын. Мұның бәрі оның йога туралы әйгілі кітабында және 1933 жылы жарық көрген «Бенгал түндері» романында, «Майтреяның» орысша аудармасында көрініс тапты. Шығысқа саяхат Элиаденың дүниетанымымен ғылыми мұрасында терең із қалдырды. Бұл оған өзін діндердің салыстырмалы тарихшысы ретінде ғана емес, сонымен қатар Батыс пен Шығыстың «даналық» элементтерін біріктіруге тырысқан жазушы және эзотерик ретінде танылуына көмектесті.

Сол сияқты батыс экуменизмінен (экуменизм грек тілінен аударғанда – әлем, дүние) шығып, еуропалық дәстүршілдіктің білгірлері өздерінің рухани дүниесін дәстүрлермен байытуға тырысты. Мысалы, Эвола Буддизм туралы кітап жазу арқылы шығыс руханиятына қосылды, бұл шығармасында буддизм діні туралы емес, буддизм дінін өзінің қалай түсінгені туралы жазды, сонымен қатар дәстүрлі деп санауға болатын нәрселер туралы дискурстарын қамтыды. Өз кезегінде, дәстүршілдіктің интеллектуалды атасы саналатын Рене Генон Еуропадағы бірнеше эзотерикалық топтарда рухани тәжірибеден өтіп, исламды зерттеуге кірісті. Ақырында ол туған жері Франциядан Египетке кетіп, ислам дінін қабылдады. Сондай-ақ, ол иудей-христиандық дәстүрден исламға көшкендіктен «руханилығын» жергілікті американдық діндердің элементтерімен байытты. Шығыстағы да, Батыстағы да антимодернизмнің көптеген пайғамбарлары яғни дәстүршілер Батыс өркениетіндегі адамзаттың рухани құлдырауын жеңу үшін адамзатты дәстүрлі тамырларына қайта оралдыру керек деді (Стефанов, 2006: 50-70).

Осылайша, Рене Генон өзінің негізгі шығармаларының бірі «Шығыс пен Батыс» атты еңбегін қазіргі қоғамды тікелей айыптаумен бастайды: «Батыс өркениеті тарихта нағыз аномалия (аномалия – жоққа шығару, қарама – қайшылық) ретінде пайда болады: бізге азды-көпті белгілі болғанның ішінде бұл өркениет таза материалдық бағытта дамитын жалғыз өркениет, бұл өркениет жоқ болуға сүйрейді және интеллектуалдық регрессияға ұшыратуы мүмкін, сәйкесінше, бұл дәуір Қайта өрлеу дәуірі деп аталады деді (Guenon, 2005: 35). Дәстүршілердің ойынша иуда-христиан діндері рухани тығырықтан шығуды көрсете алмайды, өйткені, Генон айтқандай, олар Батыс өркениетінің бір бөлігі болып, материалдық бағытқа бұрылып кетті, сондықтан ол діндер материализм мен рационализмге тұншыққан деген тұжырым жасайды. Оның пікірінше, Шығыс елдері, Батыс өркениетінің шапқыншылығынан едәуір бүлінгенімен, Батыстағыдай емес, шығыстықтардың дәстүрлері әлі өле қойған жоқ, сондықтан қайта рухани жаңғырудан үміті бар дейді. Генон, Эвола, Элиаде және олардың пікірлестері барлық өркениеттерді өзіндік құнды, бірегей және тең деп санап, үстемдік етуші евроцентризмге қарсы шықты.

Дәстүршілдер батыстық емес мәдениеттер мен олардың рухани құндылықтарын мадақтап,

оларды «бұзылған» иудей-христиандық дәстүрге қарсы қойды. Мұндай көзқарас қазір «Евразия кеңістігінде» де, Европа мен Американың солшыл ағымында да кеңінен таралғанын тағы бір рет еске салғым келеді, бұл жерлерде өзінің батыс өркениетіне менсінбеушілік кең таралған, нәсілдік астамшылдық және «тайпалық» мәдениеттердің эндемиялық идеализациясы (эндемия грек: ішкі және аумақ, ел) басым болып табылады. Сондай-ақ, өзінің иррационалистімен, символизмімен және «руханилығымен» европалық романтизмге сүйенген тарихи дәстүршілдік эзотеризммен тығыз байланысты болғанын атап өткен жөн (Versluis, 2007: 143). Нәтижесінде, дәстүршілікпен байланысты барлық жазушылар мен ғалымдар әртүрлі оккульттік және рухани білімдерге қатты қызығушылық танытты.

Эзотерицизм мен дәстүршілдік толығымен рухани білім мен ақиқатты таныта аламыз деп мәлімдеді. Эзотерицизм сияқты дәстүршілдік те адамдардың санасын өзгерту арқылы ағартушылық дәуірін құруға болатынын алға тартты. Барлық көрнекті дәстүршілдер шынайы рухани білімнің санасы материализммен, рационализммен, түрлі болмашы бос сөздермен бұғатталған, қалың бұқараға қолжетімсіз түсінуге қиын деп атап көрсетті. Мысалы, Генон: Батыстың «ағартылған» интеллектуалды элитасы ғана қоғамдағы күнделікті азғындалған сананы өзгертеді және рухани дәстүрдің құндылығы туралы ойлануға мәжбүр ететін элементке айнала алады деп есептеді (Генон, 2005: 12).

Дәстүршілік өзінің жақтастарын және адамның рухани архаикалық тамырларын зерделеу мен жаңғырту бағытында одан әрі алға жылжуға бағытталды. Мұндағы хабар өте қарапайым болды – неғұрлым ежелгі болса, соғұрлым жақсы. Егер қазіргі діндер рационализм мен материализммен бүлінген болса және қайта жаңғыртуға лайық ештеңе болмаса, бұрынғы кейбір дәстүрлер де (мысалы, буддизм немесе индуизм) «бұзылған» болса, онда ары қарай «қазып», ежелгі архетиптерді тауып, дәстүрлі мәдениет элементтерін жаңғыртумен дәстүрді халықтың рухани тірегі ету қажет деп тапты.

Дәстүршілдердің едәуір бөлігі үшін рухани жаңғырудың қайнар көздері шығыстың діни дәстүрлері мен европалық орта ғасырлар емес, олардан бұрын болған ежелгі антикалық дүниетаным болды. Сол себепті өзінің рухани ауқымы бойынша ежелгі индуизм мен буддизм

замануи христиандықтан жоғары болды және Батысты рухани жаңғырту үшін қолданылған дәстүрлі материалдың көп бөлігін қамтыды. Дегенмен де, бұл «түпкілікті ежелгі дәуірді» тану болып табылмады, тек халықты қайта рухани жаңғыртуға пайдаланылған материалдар бөлігі болып танылды. Дәстүршілердің логикасы бойынша ғасырлар қойнауына үңілсек, адамдардың ең көне дәстүрлік қабаттарын көре аламыз (пұтқа табынушылық және «тайпалық» тас дәуіріндегі дәстүрлер) олар өте ежелгі болып табылады. Элиаденің шаманизмге деген қызығушылығын, соның нәтижесінде ол осы рухани дәстүр туралы кітабын жазуды ұйғарғанын, зерттеуін дәл осы бағытта жүргізуімен түсіндірді.

Элиаде өзінің миссиясын қалың «өркениет» қабаттарының астында басылып қалған барлық адамға ортақ, ежелгі әмбебап адамның рухани образдық қабаттарын ашудан көрді. Шаманизм туралы кітап жазу, адамзаттың ең көне рухани «тіректерін» тереңнен іздеу күш-жігердің ең үлкен бөлігін талап ететін жұмыс еді. Мақсаты ежелгі «бастапқы» діннің тамырын тауып, шифрын ашып, оның болашаққа көмектесетін әмбебап архаикалық кодтарын рухани жаңғырту болды. Сондай-ақ, осы зерттеуде Элиаденің «антикалық» немесе «қарабайырлық» сөздерінің синонимі ретінде жиі қолданатын «архаикалық» сөзі ерекше қызықтырды. Ғалым өз еңбектерінде бұл сөз тіркесін тас дәуіріндегі адамдарға, классикалық өркениеттерге, сондай-ақ қазіргі заманда өмір сүрген «тайпалық» халықтарға қатысты жиі қолданды. Олардың барлығын қазіргі өркениет жоғалтқан алғашқы даналықтың тасымалдаушылары деп санады.

Нәтижелері және талқылама

Элиаденің пікірінше «архаикалық» халықтардың қазіргі халықтардан ерекшелігі мифтер мен салт-дәстүрлері арқылы алғашқы бастамаларына қайта орала алатындықтары. Ғалымның ойынша, қарабайыр «тайпалық» деп аталатын қоғамдарда бүкіл тіршілік циклді түрде қозғалды, бұл рухани тәртіпті, қауіпсіздікті және тұрақтылықты сақтай алды деп сенеді. Элиаде Батыстың «құлдырауын» қоғам өзінің қасиетті циклін жылдам ығыстырған кезде өмір жебедей тез алға ұмтылғаннан пайда болды деген пікірімен түсіндірді. Осылайша Батыс тұрғындары өздерінің алғашты рухани түпнұсқаларынан ажырады. Нәтижесінде иудей-христиан өркениетіне жататын халықтар

«тарих үрейінің» астында өмір сүріп, тыныштық өмір үшін қымбат баға төлеуге мәжбүр болды. Элиаде, киелі және рухани құндылықтарды құнсыздандырып, материалдық қоғамға табынушылық орнағандықтан бүгінгі күнде көптеген бітпейтін қиын мәселелер туындады деп есептейді.

Элиаде қазіргі заманғы және ежелгі тайпалық халықтардың діндерін зерттеумен айналыса отырып, кейінгі өркениеттер бұрмалап жіберген діндердің шынайы архетиптеріне жетуге болады деп есептеді. Шаманизмде және басқа да зерттеулерінде Элиаде осы бастапқы қабаттардың бірқатарын анықтап, сипаттады. Демек, шамандықта көрінген негізгі архетиптердің бірі – экстаз (сананың өзгерген күйі), оны бақсылар киелі әлеммен, рухтар әлемімен қарым-қатынаста қолданған.

Элиаде дүние жүзіндегі барлық халықтарға ортақ тапқан тағы бір әмбебап үлгі – аспан әлеміне шамандық көтерілу (ұшу) болды. Мысал ретінде, жоғарыда аталған қасиетті ұшу архетипінің әмбебап шығу тегін Элиаде қалай түсіндіргенін қарастырайық.

Сонымен, ғалым «экстаздың архаикалық техникасы» туралы кітабын «аспан» сферасына көтерілу сеансы кезінде қайың ағашына ғұрып бойынша өрмелейтін алтай бақсысының мысалымен бастайды (Znamenski, 2007: 37).

Қорытынды

Элиаде өзінің миссиясын қалың «өркениет» қабатының астында қалған ежелгі әмбебап рухани архитиптік қабаттарды ашуға құрды. Шаманизм туралы кітап жазу адамзаттың ең көне рухани «тіндерін» тереңнен іздеудің бір бөлігі болды. Мұндағы мақсаты көнеден келген «бастапқы» діни сенімнің тамырын тауып, оны болашақтың рухани жаңғыруына көмектесетін архаикалық әмбебап кодын жасау болатын. Сондықтан Элиадены «антикалық» немесе «қарабайырлық» сөздерінің синонимі ретінде жиі қолданатын «архаикалық» сөзіне маңыз берді. Элиаденің еңбектерінде бұл сөз тіркестері тас дәуіріндегі

адамдарға да, классикалық өркениеттерге де, қазіргі заманда өмір сүрген «тайпалық» халықтарға қатысты жиі қолданылды. «Архаика» сөзі қазіргі өркениеттің әсерінен жоғалған алғашқы даналықтың түп тамыры деп есептеді. Шаманизм ол үшін адам руханиятының барлық халықтарға бірдей тән ең архаикалық сенім қабаттарының көрінісі болды. Оның үстіне, шаманизмдегі қайта тірілу мен ежелгі рухани қабаттарға үңілу қандай да бір түрде біздің замандастарымызға тікелей сакралдылықпен байланыс орнатуға көмектесу үшін керек деді.

Сондай-ақ, Элиаде барлық халықтардың шамандық әлемі үш деңгейден тұратынына сенімді болды: орталық ось (әлемдік ағаш немесе қасиетті тау) арқылы байланысқан «жоғарғы», «орта», «төменгі» әлемдер. Ғалым, сөз жоқ, шын мәнінде рухани ғаламдардың суреті әртүрлі мәдениеттерде әртүрлі болатынын жақсы білген. Мысалы, ол өзінің шаманизм туралы кітабында алтайлықтар арасында біреулер «жеті аспан» бар деп есептесе, енді біреулері «тоғыз аспан» деп санайтынын атап көрсеткен. Соған қарамастан Элиаде, әмбебап үлгілерді шығаруға тырысып, жеті немесе тоғыз әлемге қатысты мұндай вариацияларды үш дүниенің (жоғары, орта, төмен) терең архаикалық идеясын «ластаған» кейінгі қабаттар деп атады. Мысалы, ол жеті қабатты ғарыш идеясын классикалық Шығыстықтардан Сібірдің бірнеше байырғы топтары тангенциалды түрде алғанын ұсынды.

Шамандық ол үшін барлық халықтарға бірдей тән адам руханиятының ең архаикалық сенім қабаттарының көрінісі болды. Оның үстіне, Элиаде біздің замандастарымыздың киелімен (сакральный) тікелей байланысын қалпына келтіруге көмектесу үшін осы көне рухани қабаттарды қандай да бір жолмен қайта жаңғыртуды ұсынды. Бұл ізденістің негізгі мақсаты өзінің өзектілігін қазіргі таңда да жоймағандығы мәлім, оның бірден бір себебі рухани әлемнің қасиеттілігі адамзаттың даму барысында негізгі құндылықтарынан ажырап қалмай, ішкі мән мазмұнымен ұрпақтан ұрпаққа жалғасуы.

Әдебиеттер

- Mircea Eliade (1948) *Traité d'histoire des religions*. – Paris: Payot. – 398.
Mircea Eliade (1951) *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. – Paris: Payot. – 444.
Mircea Eliade (1956) *Le Sacré et le Profane*. Folio Essais. – 185.
Mircea Eliade (1961) *Le mythe de l'éternel retour*. Published by Gallimard. – 254.
Mircea Eliade (1964) *Images et symboles*. Published by Gallimard. – 110.

- Mircea Eliade (1968) *Le Yoga. Immortalité et liberté.* – Paris: Payot. – 434.
Веннер Д. (2018) *История и традиции европейцев: 30000 лет идентичности / фр.т.ауд А.М. Иванова.* – М.: Тотенбург. – 346.
Генон Р. (2005) *Восток и Запад / пер. с фр. Т. Б. Любимовой.* – М.: Беловодье. – 236.
Леньель-Лавастин А. (2007) *Забытый фашизм.* – М.: Прогресс-Традиция. – 529.
Мирча Элиаде (2000) *Шаманизм архаические техники экстаза.* – Киев: София. – 480.
Стефанов Ю.Н. (2006) *Мистики, оккультисты, эзотерики.* – М: Вече. – 480.

References

- Ellwood R. (1999) *The Politics of Myth: A Study of C. G. Jung, Mircea Eliade, and Joseph Campbell.* Albany. – New York: State University of New York Press. – 207.
Guenon R. (2005) *Vostok i Zapad [Orient et Occident].* Translated from French by T.B. Liubimova. – Moscow: Belovod'e. – 236. (in Russian)
Laignel-Lavastine A. (2007) *Zabytyi fashizm: Ionesco, Eliade, Chorán [L'oubli du fascisme: trois intellectuels roumains dans la tourmente du siècle, Cioran, Eliade, Ionesco].* Translated from French by E.P. Ostrovskaiia. – Moscow: Progress-Traditsiia. (in Russian)
Mircea Eliade (1948) *Traité d'histoire des religions.* – Paris: Payot. – 398. (in French)
Mircea Eliade (1951) *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase.* – Paris: Payot. – 444. (in French)
Mircea Eliade (1956) *Le Sacré et le Profane. Folio Essais.* – 185. (in French)
Mircea Eliade (1961) *Le mythe de l'éternel retour.* Published by Gallimard. – 254. (in French)
Mircea Eliade (1964) *Images et symboles.* Published by Gallimard. – 110. (in French)
Mircea Eliade (1968) *Le Yoga. Immortalité et liberté.* Payot. Paris. – 434. (in French)
Mircea Eliade (1987) *The Encyclopedia of religion, Vol 16.* Macmillan and Free press..
Mircha Eliade (2000) *Shamanizm arhaicheskie tehniki jekstaza. [Shamanism: archaic techniques of ecstasy].* – Kiev: Sofija. – 480. (in Russian)
Stefanov Yu.N. (2006) *Mistiki, okkul'tisty, ezoteriki [Mystics, occultists, esoterics].* – Moscow: Veche. – 480. (in Russian)
Venner D. (2018) *Istoriia i traditsii evropeitsev: 3000 let identichnosti [Histoire et tradition des Européens: 30 000 ans d'identité].* Translated from French by A.M. Ivanov. Moscow: Totenburg. – 346. (in Russian)
Versluis A. (2007) *Magic and Mysticism: An Introduction to Western Esotericism.* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers. – 179.
Znamenski A. (2007) *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination.* – New York: Oxford University Press. – 434.

Авторлар туралы мәлімет:

1. Барақбаева Төлен Аманғалиқызы – философия ғылымының магистрі, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті Дінтану кафедрасының аға оқушысы (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: tolenbarakbaeva@gmail.com);
2. Дүйсенбаева Альбина Құрақбайқызы (корреспондент автор) – PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті Дінтану кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а. (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: albina87.03@yandex.kz);
3. Затов Қайрат Айтбекұлы – философия ғылымының докторы, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті Дінтану кафедрасының профессоры (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kairat_1966@list.ru).

Information about authors:

1. Barakbayeva Tolen Amangalikyzy – Master of Philosophy, Senior Lecturer of the Department of Religious Studies of Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan, e-mail: tolenbarakbaeva@gmail.com);
2. Duissenbayeva Albina Kurakhbaikyzy (corresponding author) – PhD, Acting Associate Professor of the Department of Religious Studies of Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan, e-mail: albina87.03@yandex.kz);
3. Zatov Kairat Aitbekuly – Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Religious Studies of Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kairat_1966@list.ru).

Тіркелді: 11 мамыр, 2023 ж.
Қабылданды: 29 ақпан, 2024 ж.